

МУСТАҚИЛ ИШ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ДИДАКТИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Шахло Наримоновна Ходжикулова

ТДИУ Катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу тадқиқотда мустақил иш жараёнида талабаларнинг дидактик компетенциясини такомиллаштиришнинг педагогик имкониятлари мақсадларни белгилашда, унинг фаолиятининг сабабларини тушуниш, амалга ошириш, хатти-ҳаракатларини кузатиш, ва акс эттирилганлиги ҳақида фикрлар ёритилган.

Калит сўзлар: *дидактик компетенция, педагогик имкониятлар, таҳлиллар, замонавий ахборот, тинглаб тушуниш, гапириш, лойиҳалар.*

АННОТАЦИЯ

В данном исследовании педагогические возможности повышения дидактической компетентности учащихся в процессе самостоятельной работы отражаются в постановке целей, понимании причин своей деятельности, реализации их, наблюдении за их поведением, их отражении.

Ключевые слова: *дидактическая компетентность, педагогические возможности, анализ, современная информация, аудирование, говорение, проекты.*

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасини янада такомиллаштириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг “Таълим ва фан” соҳасини такомиллаштириш бандида “узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш” каби муҳим вазифалар белгиланган. Мазкур ҳужжат ижроси доирасида янги ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва мазмун – моҳиятини такомиллаштириш, замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш бўйича ташкил этиш ҳамда дарс давомида талабаларда янгича тизим бўлган тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиб тушуниш ва ёзиш компетенцияларини шакллантириш лозимдир.

Олиб борилган таҳлиллар натижасида шуни айтиш мумкинки, ҳозирги кунда олий таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган ўқитувчиларнинг асосий қисми мустақил иш жараёнини ташкил этишнинг анъанавий, яъни илгари қўлланилган усулларни яхши ўзлаштириб олишган (реферат, эссе), лекин улар

Ўқитишнинг янги интерфаол технологияларидан етарли даражада фойдаланмаяптилар. Яъни мустақил ишларни айнан компетенцияларни шакллантиришга йўналтириш, машғулотларини лойиҳалаш, АКТларидан ва интернет тармоғидан таълимий мақсадларда фойдаланиш, ролли ўйинлар, амалий ўйинлар, компьютер ўйинлари, мустақил билим олиш ва бошқа интерфаол метод ва усуллар талабаларда касбий-педагогик компетенцияларни ривожлантириш самарадорлиги оширади.

МЕТОД ВА МАТЕРИАЛЛАР

Дидактик компетенция – таълимда таълим-тарбия жараёнини ташкил этишда ўқитувчининг дарсга дидактик, назарий тайёргарлиги, мустақил иш жараёнида дидактик билимларни, кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш асосида талабанинг мустақил ишини ташкил этишни ўз ичига олади. Бу жараёнда талабалар ўзлари мустақил равишда иш жараёнини ташкил этишлари ҳамда замонавий инновацион ёндашувни амалга оширишлари керак бўлади.

Бугунги кунда таълим муассасаларида янги таълим стандартларига ўтиш муносабати билан юқори малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш масаласи долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Замонавий таълим муассасаларида профессор-ўқитувчиларга бир қатор талаблар қўйилмоқда, шунга кўра биз тадқиқотимиз жараёнида айнан дидактик компетенцияни шакллантиришни эътиборга олдик.

Хусусан, компетенция сўзини мазмун моҳияти ва компонентларини ўрганишда биз педагогиканинг мустақил тармоғи бўлган дидактиканинг мазмунини тадқиқотимиз доирасида таҳлил қилдик.

Олий таълим муассасаларида таълим бериш ҳолати ва мазмунини назарий ўрганиш ва мазкур таълим муассасалари талабаларида касбий-педагогик компетенцияларни ривожлантириш жараёнининг таҳлили муайян муаммолар мавжудлигини кўрсатди. Бизнинг назаримизда, мустақил иш жараёнида талабаларнинг дидактик компетенциясини интерфаол таълим методлари асосида такомиллаштириш борасидаги муаммолар қуйидагилардан иборат:

– талабаларда мустақил иш жараёнида дидактик компетенцияни интерфаол таълим методлари асосида такомиллаштириш масаласи ҳали махсус ўрганилмаганлиги, мазкур педагогик жараёндаги аҳамиятга молик масалаларнинг назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ этилмаганлиги;

– Талабаларга чет тили ўргатишда мустақил таълимни ташкил этиш методикаси ва технологияси бўйича инглиз тилидан сабоқ берадиган ўқитувчиларнинг замонавий педагогик технологиялар билан қуролланмагани,

ўқитишнинг фаол усулларидан, фанлараро боғлиқлик ва ўзаро алоқадорликдан самарали фойдаланилмаётганлиги;

– Талабаларга чет тили ўргатишда мустақил таълимни ташкил этиш технологияси ҳамда назарий ва амалий таълимда мустақкам интеграциянинг шаклланмаганлиги;

– талабаларга келгуси фаолиятларида дидактик компетенциянинг аҳамиятини тушунтириш борасида ишлар олиб борилмаслиги;

– мустақил ишларни олиб боришда интерфаол методларни қўллаш кўникмалари шаклланмаганлиги;

– мустақил таълимни ташкил этиш бўйича илмий-услубий адабиётларнинг жуда кам яратилганлиги, мустақил ишларни ташкил этишда йўриқномалар мазмуни эскирганлиги ва бошқалар.

Ҳозирги кунда олий таълим тизимидаги мустақил иш ўқув жараёнини ташкил этишнинг асосий шакли сифатида қаралмоқда, шунинг учун унинг самарадорлигини ошириш масаласи долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Ушбу масалани ҳал қилишда устуворлик талабаларга билим олишга ўргатиш, яъни уларнинг ўз мақсадлари тўғрисида хабардорлиги, аниқ вазибаларни шакллантириш, турли техник воситалардан фойдаланиш, энг самаралисини танлаш, ўз-ўзини бошқариш ва ўзларининг ўқув фаолияти ва мустақил иш жараёнларини тартибга солиш. Ушбу натижага эришиш мустақил иш таркибига мустақил иш стратегиясини киритиш билан боғлиқ. Уларнинг муваффақиятли шаклланиши учун талабанинг ташқи ва ички (ақлий) фаолиятида ифодаланган ўрганиш фаолияти, талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллигини таъминлайдиган ўқув жараёнини, шунингдек, ақлий ҳаракатлар шаклланишининг барча босқичларини ўз ичига олган муайян педагогик ва дидактик шарт-шароитларни яратиш керак.

Натижалар қисми: Тадқиқотни амалга ошириш жараёнида нофилологик йўналишлари талабаларига чет тили ўргатишда мустақил таълимни ташкил этишга ёрдам берувчи муҳим педагогик ва дидактик шарт-шароитлар сифатида қуйидагиларни эътироф этиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилинди:

1. Моддий-техник шарт-шароитлар (ўқув бинолари, ўқув аудиториялари, ўқув устахоналари, амалий-лаборатория жиҳозлари), ахборот технологиялари (радио, телевидение, компьютер, нусха кўчириш қурилмалари, лаборатория асбоб-ускуналари, магнитофонлар (аудио, видео), тренажёрлар, видеопроектор, техник воситалар мажмуининг мавжудлиги ва ҳ.к.лар).

2. Ўқув-методик меъёрий ҳужжатлар (Давлат таълим стандарти, намунавий ўқув режалари, ишчи ўқув режалари, намунавий ва ишчи ўқув

дастурлари, дарсликлар, ўқув қўлланмалари, методик тавсияномалар, қўшимча махсус адабиётлар, кўргазмали воситалар, дарс ишланмалари, лойиҳалар ва бошқалар).

3. Илмий педагогик ходимлар салоҳияти (профессор, доцент, ўқитувчи, малакали ишлаб чиқариш таълими усталари, раҳбар ва техник ходимлар).

4. Ижтимоий ва ўқув-технологик муҳит (ўқитувчилар, талабалар, раҳбарлар ҳамда талабалар, шунингдек, талабаларнинг ўзаро муносабатлари мазмуни, йўналиши, мақсадлар бирлиги ва бошқалар).

5. Ташкилий ҳамда ўқув-амалий фаолиятнинг изчил, узлуксиз ҳамда тизимли йўлга қўйилганлиги.

Келтириб ўтилган педагогик шарт-шароитлардан ташқари мустақил фаолият стратегиясини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Тадқиқотчиларнинг тобора кўпроқ эътиборини жалб қилиш мустақил иш самарадорлигини ошириш муаммоларини келтириб чиқара бошлади. Шулардан бири – бу нафақат фан билимлари, кўникмаларини шакллантириш, балки талабаларни қандай қилиб ўргатиш, яъни ўқув фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишнинг турли усулларини ўзлаштириш. Бунга турли хил таълим стратегияларини қўллаш орқали эришилади.

Назарий тадқиқотлар ва педагогик амалиёт тажрибаси таҳлили талабаларнинг мустақил ишлаш стратегиясини шакллантиришнинг энг муҳим омили сифатида дидактик шарт-шароитларни яратиш зарурлигини кўрсатади.

Асосий дидактик шарт-шароитлардан бири, бизнинг фикримизча, табиатда фаол бўлган ва талабанинг ташқи ва ички (ақлий) фаолиятида намоён бўладиган ўқув жараёнини куришдир.

Ушбу ёндашувнинг асоси – бу психология ҳодисаларини ўрганишда услубий ва назарий принциплар тизимини ифодаловчи фаолият назарияси бўлиб, у психологияда онг ва фаолиятнинг бирлиги принципини шакллантирган С.Л.Рубинштейн ва ташқи ва ички умумий тузилиш муаммосини ишлаб чиққан А.Н.Леонтьев томонидан ишлаб чиқилган ички фаолияти.

Фаолият назариясида С.Л.Рубинштейн таҳлил объекти сифатида психикани ўзининг муҳим объектив алоқалари ва воситачилигини, хусусан, фаолият орқали очиб бериш орқали кўриб чиқади. Хорижий амалий фаолият ва онг ўртасидаги боғлиқлик тўғрисида қарор қабул қилишда “ички” ақлий фаолиятни “ташқи” амалиётни чеклаш натижасида вужудга келган деб ҳисоблаш мумкин эмас, деган фикр қабул қилинади. У ақлий детерминизм тамойилини шакллантиришда ташқи сабаблар ички шароитлар орқали ҳаракат қилади. С.Л.Рубинштейн “ташқи орқали ички” асосида ривожланишни белгилайди ва шу тариқа юқори

аклий функцияларнинг шаклланиши ва ривожланиши “ташқи ички” принципи асосида рўй беради, деб таъкидлаган Л.С.Выготскийнинг назарий позицияларини аниқлаб беради.

С.Л.Рубинштейннинг ушбу ривожланиш талқини билан фаоллик ва онг эмпирик таҳлил орқали фарқланадиган ягона нарсанинг намоён бўлишининг икки шакли сифатида эмас, балки ажралмас бирликни ташкил этувчи иккита мисол сифатида кўриб чиқилади. «Фаолият ва онг тескари томонларнинг икки хил жиҳати эмас. Улар органик яхлитликни – кимлигини эмас, балки бирлигини ташкил қилади. Фаолиятни англаш ҳақиқати унинг йўналишини ўзгартиради ва шу билан унинг йўналиши ва табиати бошқача тартибга солинади” .

Бизнинг фикримизча, агар ўқув жараёнига ушбу нуқтаи назарни асосланса, бу ўқув жараёнининг муваффақияти ва самарадорлигини таъминлаш учун талабаларни ўқув фаолиятини бошқариш бўйича махсус билимларни, билим олиш қобилиятига ўргатиш зарурлигини англатиши мумкин. Шундай қилиб, талабаларга ўзларининг ўқув фаолияти тўғрисида ёки техник (услуглар) кўринишидаги ҳаракатлар мажмуасидан хабардор бўлишни ўргатиш уларни ўқув фаолиятида фойдаланишни осонлаштиради. Бу вазифаларни ўқув жараёни таркибига мустақил иш олиб бориш стратегиясини киритиш орқали ҳал қилиш мумкин, бу эса ўз ўқув фаолиятини амалга оширишга имкон беради ва улардан фойдаланиш ўзлаштиришга нисбатан ташқи ва ички фаолиятнинг намоён бўлишига ёрдам беради.

Усул ва стратегияларнинг бир қисми сифатида турли хил ҳаракатларнинг умумийлигини ўзлаштириш бўйича машқлар дастлаб амалий ишларда амалга оширилади, бунинг натижасида талабалар мустақил иш стратегияларини қўллаш орқали ўқув топшириғини бажаришнинг ҳақиқий натижасини олишади. Ички принцип орқали стратегияларни қўллашнинг амалий тажрибаси (Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьевга кўра) ички фаолият режасига киради. Стратегияларни шакллантириш жараёнида улардан фойдаланиш тажрибаси талабани ўқув вазифаси муайян мустақил иш стратегияларининг бир қисми сифатида турли хил ўқитиш усуллари ёрдамида амалга ошириш мумкинлиги ҳақидаги ғояга олиб келади. Шундай қилиб, “методик банк”нинг мустақил иш стратегияларининг таркибий қисми сифатида турли материаллар тўпланиши, таълим муаммоларини ҳал қилишда стратегияни амалга ошириш учун энг самарали усулларни танлаш талабанинг ички (аклий) фаолиятининг субъекти сифатида намоён бўлади.

Мустақил фаолиятнинг шаклланган стратегиялари, шунингдек, энг самарали техникадан фойдаланиш ўқув жараёнининг бошқа иштирокчилари билан амалий қўшма фаолиятда амалга оширилиши керак. Ички муҳитдан ташқи

муҳитга ўтиш жараёни ташқи муҳит орқали амалга оширилади. Мустақил иш стратегияларидан ўқув фаолиятининг бошқа субъектлари билан ҳамкорликда фойдаланиш талабага танланган стратегияларнинг маълум бир ўқув вазифасини амалга оширишда қанчалик самарали эканлигини англаш, уларнинг самарадорлигини кузатиб бориш, ўқитувчидан баҳо олиш, агар керак бўлса, рефлексив таҳлилни ўтказиш имконини беради.

Шундай қилиб, фаолиятли ёндашишга асосланган ўқув жараёнини ташкил этиш, бизнинг фикримизча, ўқув жараёни субъектларининг ташқи ва ички фаолияти мустақил иш стратегиясини шакллантириш учун асос бўлган шарт-шароитлардан бири бўлиши керак.

Бироқ индивидуал техникалар билан танишиш мустақил иш стратегиясини шакллантиришнинг мақсадли тизимини таъминлай олмайди. Мустақил иш стратегиялари мақсадли шакллантириш объекти бўлиши керак. Бинобарин, талабалар томонидан стратегияларни қўллаш уларни шакллантиришга яхлит ёндашув бўлгандагина амалга оширилиши мумкин. Бизнинг фикримизча, юқорида кўрсатилган стратегияларни йўналтирилган шакллантиришга қаратилган иш ўқитувчи томонидан олиб борилиши керак. Мустақил иш стратегияларини ўқитувчи фаолиятининг таркибий қисмларидан бири сифатида шакллантириш “стратегия” тушунчаси, уларнинг турлари, шунингдек, мустақил ишда қўлланилиши мумкин бўлган методлар тўплами билан танишишни ўз ичига олади. Стратегиялар билан танишиб чиққандан сўнг, ўқитувчи мураббий вазифасини ўз зиммасига олган ва ўз-ўзига йўналтирилган ўқув фаолияти режимида талабаларга ўқув машғулотлари шаклида ўқув вазифаларини таклиф қилади, бу ерда хорижий тилни ўзлаштиришнинг амалий вазифаларини ҳал қилиш билан бир қаторда талабалар ўқув топшириғини турли хил усуллардан фойдаланиб қандай бажариш стратегиялари мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қилишади. Бизнинг фикримизча, бундай машқлар мустақил иш стратегиясини шакллантиришга ёрдам беради, чунки улар талабага маълум бир таълим муаммосини ҳал қилишда уни амалга ошириш усулларини изчил амалга ошириш мисолини тақдим этади. Ўқитувчи кейинчалик талабаларнинг мустақил иш учун стратегияларни ишлаб чиқиш даражасини кузатиш вазифаларини ўз зиммасига олиши жуда муҳимдир.

Шу мақсадда талабаларга чет тили ўргатиш асосида сўровномалардан, рефлексив ўз-ўзини таҳлил қилиш ишчи варақларидан фойдаланиши мумкин. Анкеталарда талабалар номидан кўникмалар нуқтаи назаридан тузилган иборалар мавжуд: “Мен ...”, “Мен қила оламан ...” ва ушбу кўникманинг шаклланиш даражасини баҳолашни таклиф қилади. Анкеталар мустақил

фаолиятнинг турли босқичларида бу ёки бошқа вазифани бажаришда, бу ёки бошқа мустақил иш стратегиясининг бир қисми сифатида уларни қўллаш кетма-кетлигини таҳлил қилиш, топшириқни бажаришда ишлатилган. Иш саҳифаларида “Мен нима қилдим (а) қачон ...” ва ҳ.к. саволлар мавжуд. Бундай шаклдан фойдаланиш ўқитувчига техникани билиш даражаси ва мустақил иш стратегияларини шакллантириш даражаси, шунингдек, ўз вақтида ёрдам кўрсатадиган, талабаларнинг тил ва нутқ тажрибасини хорижий тилни ўрганишда янги техникалар билан бойитишга имкон берадиган стратегияларни ўзлаштиришда қандай қийинчиликларга дуч келаётгани тўғрисида тушунча беради.

ХУЛОСА

Шуни таъкидлаш керакки, мустақил иш учун стратегияларни шакллантириш машқларида мустақил таълим фаолияти табиати доимий равишда бошқариладиган, қисман ўқитувчи томонидан бошқариладиган ва талабалар томонидан бошқариладиган ҳолатга ўзгариши мумкин.

Шундай қилиб, мустақил ишни ташкил этишга фаол ёндашиш, унинг мақсади мустақил иш стратегиясини ўзлаштириш, талабаларни ўз таълимотларининг фаол субъекти позициясига қўйишдир. Бизнинг фикримизча, талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллигини таъминлайдиган ўқув жараёнини куриш мустақил иш стратегиясини шакллантиришнинг яна бир дидактик шартидир

REFERENCES

1. Rakhmanberdiyeva, K. S. (2021). Students in english classes issues of effective speech development. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(05), 515-519.
2. Абдуллаева, М. Р. (2021). Инглиз тилидан ўзбек тилига таржима жараёни ва унинг моҳияти хусусида. *International journal of discourse on innovation, integration and education*, 2(2), 297-306.
3. Khodjikulova, S. N. (2022). FORMATION OF BASIC COMPETENCIES IN THE PROCESS OF PRACTICAL TRAINING (EXAMPLE OF ENGLISH). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 673-677.
4. Abdullayeva, M. R. (2021). Fe'liy frazemalarni o 'zbek tilidagi muqobil varianti guruhlanishi (agata kristi asarlari tarjimalari misolida). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 227-231.

5. Абдуллаева, М. Р. (2019). Инглиз тилидан Узбек тилига илк бевосита таржималарда мазмун ва шакл мутаносиблиги. *Termiz Davlat Universiteti." Adabiy aloqalar va madaniyatlarning uzaro tasiri."* Xalqaro ilmiy konferensiya, 237-239.
6. Rakhmanberdiyeva, K. S. (2021). Students in english classes issues of effective speech development. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(05), 515-519.
7. Akramxodjaeva, D., Nasretdinova, M., & Abdullayeva, M. (2020). Translation of national events and concepts in fiction. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(2), 2984-2986.
8. Raxmanberdiyeva, K. S. (2022). TALABALARGA CHET TILI O 'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIM TEXNOLOGIYASI TAHLILLARI. *Scientific progress*, 3(2), 194-197.
9. Абдуллаева, М. Р. (2018). Национальный колорит в художественном переводе (узбекском языке). In *Проблемы и перспективы развития России: Молодежный взгляд в будущее* (pp. 19-23).
10. Saydanovna, Rakhmanberdieva Karima. "The Theoretical Foundations of the purposeful formation, in the project method, of the personal quality: "independence". *International Journal of Research* 7 (2020): 409-425.
11. Rakhmanberdiyeva, K. S. (2021). Students in english classes issues of effective speech development. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(05), 515-519.
12. Khodjikulova, S. N. . (2023). Pedagogical Possibilities of Improving the Basic Competence of Students in the Process of Independent Study. *Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(2), 1–5. Retrieved from <https://innosci.org/IJNRAS/article/view/805>
13. Shirin Baxtiyarovna Sadikova "**Concepts of Respect Category and Respect Speech in Uzbek Language**" Published in *International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ijtsrd)*, ISSN: 2456-6470, Special Issue | *Modern Trends in Science, Technology and Economy*, October 2022, pp.162-165,
14. Рахматжонова, К. А., & Садикова, Ш. Б. (2022). ГРАММАТИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА В ХИНДИ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ. *Экономика и социум*, (4-1 (95)), 414-419.